

УДК 159.922.76+316.614.6]-056

Березка С.В., Слободенюк А.Д.Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»**ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМ ТА МЕТОДІВ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ,
ЯКІ МАЮТЬ ДЕВІАНТНУ ПОВЕДІНКУ**

Анотація. У статті визначено форми роботи соціального педагога з підлітками, які мають девіантну поведінку. Проаналізовано існуючі класифікації методів роботи з підлітками, які мають девіантну поведінку. Визначено, що у психолого-педагогічній літературі переважно зазначені методи профілактики девіацій, та мало визначеними є методи корекції поведінки, що відхиляється. Зазначено, що найбільш ефективним у роботі з девіантними підлітками є підхід, який розглядає педагогічну корекцію девіантної поведінки як цілісну систему методів спрямованих на допомогу підлітку з поведінкою, що відхиляється. Розглянуто деякі педагогічні прийоми у роботі з дітьми, що мають відхилення у поведінці. Визначено основні напрями реалізації методів та прийомів роботи соціального педагога з дітьми, які мають девіантну поведінку.

Ключові слова: девіантна поведінка, педагогічна корекція, прийоми та методи роботи з девіантною поведінкою, підлітки.

Berezka Sofia, Slobodeniuk Anastasiia
Donbass State Pedagogical University**THEORETICAL ANALYSIS OF FORMS AND METHODS OF WORKING
WITH ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOR**

Summary. The variety of forms and manifestations of deviant behavior, the multifaceted factors and causes of deviant behavior, and the age-specific characteristics of adolescent mental development, determine the complexity of a social educator's work with children of this category. To ensure effective results in working with deviant adolescents, the teacher must have a wide range of different methods and techniques aimed at prevention and diagnosis, as well as the correction of specific forms and manifestations of deviance, be well-versed in psychological and individual and open to innovation when choosing a method and show personal willingness to work with deviant teens. The article describes the forms of work of a social teacher with teenagers who have deviant behavior. The classification of methods of working with adolescents with deviant behavior existing in the psychological and pedagogical literature is analyzed. It has been determined that the methods of prevention of deviations are predominantly indicated in the psychological and pedagogical literature, and the methods of correction of deviant behavior are poorly defined. It is noted that the most effective in dealing with deviant adolescents is an approach that considers pedagogical correction of deviant behavior as a holistic system of methods aimed at assisting adolescent deviant behavior. Some pedagogical techniques for working with children with behavioral abnormalities are considered. In addition to methods of pedagogical influence, the article deals with the method of contact interaction, which is at the same time a means of diagnostics and correction of teenager's deviant behavior. The main directions of implementation of methods and techniques of work of social teacher with children who have deviant behavior are determined.

Keywords: deviant behavior, pedagogical correction, techniques and methods of working with deviant behavior, adolescents.

Постановка проблеми. Розробка теоретико-методологічних основ та удосконалення форм та методів роботи педагогів та психологів з підлітками, що мають девіантну поведінку, у сьогоденних нестабільних соціокультурних та економічних умовах, набуває все більшої актуальності.

Негативні тенденції у руслі стрімкого розширення спектру деструктивних та залежних форм девіантної активності, омолодження та фемінізація соціальної бази ненормативної поведінки суттєво впливають на стан фізичного та психічного здоров'я майбутнього покоління нашої країни. У зв'язку з цим питання про методи та форми роботи з девіантною поведінкою підлітків стає у центрі уваги соціологів, педагогів (у тому числі і соціальних), психологів, медиків, працівників правоохоронних органів і вимагає ґрунтовного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні аспекти девіантної поведінки досліджували такі вчені: О. Безпалька, І. Зверева, А. Капська, Г. Кеплан, В. Оржеховська, Н. Перешеїна, В. Співак, С. Харченко,

М. Фіцула та ін. Проблеми профілактики девіантної поведінки висвітлено у працях Н. Агетик, Л. Артющіної, Г. Бєвза, І. Белінської, Т. Василькової, Ю. Василькова, М. Галагузова, Н. Грінченко, Н. Заверико, С. Зінченко, Н. Квітковської, Л. Коваль, М. Ковальчук, І. Ковчіної, Л. Козакова, С. Коношенко, В. Курбатова, Т. Малихіна, Л. Мардахаєв, А. Мудрика, С. Омельченко, А. Платонова, Л. Просандаєва, В. Шульги, Л. Яковлева та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити, що більшість досліджень присвячені профілактиці девіантної поведінки серед підлітків, та мало дослідженими залишаються форми та методи роботи соціального педагога з підлітками, що вже мають девіантну поведінку.

Мета статті полягає у аналізі наявних форм та методів роботи соціального педагога з підлітками, які мають девіантну поведінку.

Виклад основного матеріалу. Девіантна поведінка визначається як поведінка, що від-

хилляється, тобто як окремі вчинки або система вчинків, що суперечать загальноприйнятим у суспільстві нормам [2]. Особливістю девіантної поведінки є те, що вона наносить реальний збиток як самій особистості (носію даного виду поведінки), так і оточуючим. Девіантна поведінка характеризується стійкістю, багатоповторюваністю та довготривалістю, а також появою проявів соціальної дезадаптації.

Теоретико-методологічний аналіз сучасної літератури показує, що на сьогодні існують різноманітні підходи до класифікації девіантної поведінки. Різниця у цих підходах пов'язана з ознаками, які покладені в основу класифікації (медичні, психологічні, педагогічні, соціальні тощо). Причини та фактори, що сприяють появі та розвитку девіантної поведінки також можуть критись у різних площинах (психологічні, медичні, соціальні, економічні тощо). Саме тому, проблему девіантної поведінки необхідно розглядати у соціально-культурному, медичному, психолого-педагогічному та особистісному плані. Розуміння багатогранності феномену девіантної поведінки має сприяти комплексному підходу соціального педагога до роботи з дітьми, які мають девіантну поведінку.

Разом з тим, на сьогодні більшість педагогів у закладах освіти орієнтовані на організацію профілактичної роботи серед підлітків спрямованої на попередження девіантної поведінки. Тому, постає проблема необхідності проведення комплексу соціально-реабілітаційної та корекційної роботи з підлітками, які вже мають девіантну поведінку. Організація даних видів роботи передбачає чітке усвідомлення можливих форм та методів роботи з дітьми зазначеної категорії.

На сьогодні, у психолого-педагогічній літературі виділяють такі форми роботи з підлітками, які мають девіантну поведінку [1]:

1. Виховна – відновлення позитивних якостей, які переважали у молодій людини до появи «девіантності», звернення до пам'яті підлітка про його добрі справи.

2. Компенсаторна – формування у молодій людини прагнення компенсувати той чи інший соціальний недолік посиленням діяльності в тій області, в якій він може домогтися успіхів, яка дозволить йому реалізувати свої можливості, здібності і, головне, потреба в самоствердженні.

3. Стимулююча – активізація позитивної соціально корисної предметно-практичної діяльності молодій людини; вона здійснюється за допомогою засудження або схвалення, тобто зацікавленого, емоційного відношення до особи, її вчинків.

4. Корекційна – виправлення негативних якостей особи молодій людини і застосування різноманітних методів і методик, спрямованих на коригування мотивації, ціннісних орієнтацій, установок, поведінки.

Корекція девіантної поведінки – соціально-педагогічний і психологічний комплекс взаємозв'язаних і взаємообумовлених операцій і процедур, спрямованих на регуляцію мотивацій, ціннісних орієнтацій, установок і поведінки особи, а через неї – на систему різних внутрішніх спонукань, що регулюють і коригують особові

якості, що характеризують відношення до соціальних дій і вчинків.

5. Регулююча – це спосіб впливу соціальної групи (або її представників) на особу, що викликає зміну міри участі останньої у внутрішньогрупових процесах і груповій діяльності в цілому.

За своїми проявами регуляція розвивається від рівня взаємних впливів учасників безпосереднього міжособистісного спілкування до рівня активної саморегуляції і самоконтролю.

У сучасній психолого-педагогічній літературі у рамках роботи з підлітками, які мають девіантну поведінку також використовують поняття «корекційно-виховна робота». Корекційно-виховна робота визначається як «система спеціальних прийомів і заходів, спрямованих на подолання або послаблення недоліків розвитку дітей, що мають відхилення». У психології поведінки, що відхиляється, застосовується термін «психокорекція» – це комплекс заходів спрямованих на виправлення недоліків поведінки особистості за допомогою спеціальних засобів психологічного впливу. Психокорекції піддаються відхилення у поведінці, що не мають органічної основи і не сформованими у ранньому розвитку.

А. Гонеев, у рамках роботи з підлітками, які мають девіантну поведінку, вводить поняття «корекційно-педагогічна діяльність» і визначає його як «цілеспрямований та організований особливим чином педагогічний процес, який реалізовується з підлітком чи групою підлітків, які мають девіантну поведінку, і спрямований не тільки на виправлення і реконструкцію індивідуальних якостей особистості та відхилень у її поведінці, але і на створення необхідних умов для її формування та розвитку, які сприяють повноцінній інтеграції підлітків у соціумі. Це складне соціально-педагогічне явище, яке пронизує увесь освітній процес (навчання, виховання, розвиток) і одночасно є його підсистемою [2].

Цікавою є думка М. Рожкова та М. Ковальчук, які визначають педагогічну корекцію як комплекс заходів різного характеру спрямованих на допомогу підліткам, які мають девіантну поведінку, і вважають, що профілактична, корекційна та реабілітаційна робота – це компоненти єдиного виховного процесу, ігнорування хоча б одного з цих компонентів негативно впливає на ефективність інших та на виховний процес в цілому.

На нашу думку, саме такий підхід є ефективним та доречним у роботі з підлітками, які мають девіантну поведінку.

Класифікувати методи корекційної роботи з девіантними підлітками можна таким чином [3]:

– методи спрямовані на руйнування негативного типу характеру (наприклад метод «вибуху», метод реконструкції характеру);

– методи перебудови мотиваційної сфери і самосвідомості: об'єктивного переосмислення власних переваг та недоліків; переорієнтації самосвідомості; переконання; прогнозування негативної поведінки;

– методи перебудови життєвого досвіду: передписання, обмеження, перенавчання, переключення, регламентація образу життя;

– метод попередження негативної і стимулювання позитивної поведінки: заохочення та покарання; змагання; позитивна перспектива.

Окрім зазначених, виділяють також специфічні (або психотерапевтичні) методи психокорекції відхилень у поведінці підлітків: сугестивні та гетеросугестивні методики, які побудовані на педагогічному – та самонавіюванні; дидактичні методи психокорекції, які включають роз'яснення, переконання та інші методи логічно-аргументованого впливу, метод «сократичного діалогу», методи навчання самогенному мисленню тощо.

Існує також умовна класифікація прийомів педагогічного впливу на дві основні групи за напрямом впливу: стримуючі, які гальмують хід негативного розвитку особистості підлітків, та конструктивні (стимулюючі), як сприяють розвитку позитивних якостей особистості та допомагають скорегувати негативну спрямованість почуттів, емоцій, ставлень та, власне, девіантної поведінки. За класифікацією Е. Натанзону до конструктивних прийомів роботи педагога можна віднести: заохочення, увагу, прохання, прояв засмученості, укріплення віри у власні сили, довіра, а до стримуючих – наказ, натяк, тактичний докір, уявну байдужість, уявну недовіру, прояв обурення, осуду, попередження тощо.

За Д. Погореловим до найрозповсюдженіших методів роботи соціального педагога з підлітками, які мають девіантну поведінку, можна віднести метод переконання та вправ. Переконання спрямовані на роз'яснення і доведення правильності певних форм поведінки. Переконання мають стати власною впевненістю підлітка в істинності, правильності та справедливості знань. При переконання педагог впливає на свідомість, волю та почуття дитини. До педагогічних прийомів, за допомогою яких реалізується переконання, відносять розповідь, лекцію. Бесіду, диспут та позитивний приклад. Для формування навиків моральної поведінки особливо ефективним є метод вправ. Вправи передбачають тренування, формування такої поведінки, яка б відповідала нормам та правилам відповідного суспільства [4].

Усі вище зазначені прийоми та методи корекційно-педагогічної діяльності у роботі з девіантними підлітками у системі мають бути спрямованими на [1]:

- нормалізацію відносин підлітка з навколишнім середовищем, педагогами та дитячим колективом;
- відновлення позитивних якостей особистості, які мають незначні деформації;
- посилення соціально-ціннісного життєвого досвіду, збагачення практичної діяльності у різних сферах;
- накопичення навиків моральної поведінки, здорових звичок і потреб на основі організації та посилення діяльності підлітків у сфері їх інтересів та захоплень.

У методичних рекомендаціях «Форми та методи психологічного супроводу дітей з поведінкою, що відхиляється, в умовах впровадження професійних стандартів педагогів» Д. Погорелова зазначено, що реалізація методів роботи соціального педагога має виконуватись у таких напрямках:

- «перевід соціальної ситуації в педагогічну (організація морального, виховного середовища у мікросоціумі; об'єднання усіх суб'єктів соціаль-

ного виховання з метою створення умов для особистісного розвитку дитини);

- виховання морально-правової переконаності;
- формування адекватної самооцінки, здатності до критичного ставлення до самого себе, адекватного реагування на педагогічний вплив;
- доручення до соціально значимих видів діяльності, створення відчуття успіху підлітка в обраному ним виді діяльності;
- організація педагогічного впливу на думку оточуючих (сім'я, однолітки, інші дорослі);
- попередження невротичних розладів та патологічних потягів (неврози, суїциди, kleptomania тощо);
- забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату;
- сприяння заповненню прогалин у знаннях» [4, с. 23].

Необхідно зазначити, що перш ніж застосовувати будь-які методи чи прийоми, для ефективної роботи перш за все педагогу соціальному педагогу необхідно докласти чи малих зусиль для встановлення контакту у спілкуванні з підлітками, що мають девіантну поведінку. Однією із дієвих методик, ми вважаємо, методика контактної взаємодії Л. Філонова. Л. Філонов інтерпретує контакт з позиції доброзичливих та побудованих на довірі відносинах, які ґрунтуються на позитивному переживанні.

Контактна взаємодія, спрямована на зменшення дистанції між людьми, на саморозкриття особистості, на організацію довірливого спілкування, і разом з тим, одночасно виступає інструментом дослідження, вивчення та корекції поведінки, що відхиляється [4].

Перед соціальним педагогом у рамках роботи з девіантними підлітками постає ряд складних завдань, які вимагають комплексного та систематичного підходу. Комплексність означає не лише залучення різних фахівців до даної проблеми (соціального педагога, психолога, вчителів, медиків та батьків), але і підхід самого соціального педагога, який має продіагностувати причини появи девіантної поведінки, корегувати вже існуючі прояви девіантності, проводити профілактику появи можливих негативних вторинних ускладнень у розвитку дитини та забезпечувати оптимальні умови для розвитку позитивних аспектів особистості підлітка.

Висновки і пропозиції. Різноманітність форм та проявів девіантної поведінки, багатогранність факторів та причин появи поведінки, що відхиляється, та власне вікові особливості психічного розвитку підлітка, зумовлюють складність роботи соціального педагога з дітьми зазначеної категорії. Для забезпечення ефективного результату у роботі з девіантними підлітками педагог має володіти широким спектром найрізноманітніших методів та прийомів спрямованих, як на профілактику та діагностику, так, і власне, на корекцію конкретних форм та проявів девіантності, добре орієнтуватись у психологічних та індивідуальних особливостях дитини, бути гнучким та відкритим до інновацій під час вибору методу та проявляти особистісну готовність до роботи з девіантними підлітками.

Список літератури:

1. Бадмаев С.А. Психологічна корекція поведінки, що відхиляється школярів. Москва : Магістр, 1999. 96 с.
2. Виховання важкої дитини: Діти з девіантною поведінкою / за ред. М.І. Рожкова. Москва : Владос, 2001. 240 с.
3. Кащенко В.П. Педагогічна корекція: Виправлення недоліків характеру в дітей і підлітків. Москва : Видавничий центр «Академія», 2000. 304 с.
4. Погорелов Д.Н. Формы и методы психологического сопровождения детей с отклоняющимся поведением в условиях внедрения профессиональных стандартов педагогов: методические рекомендации. Челябинск : ЧИППКРО, 2017. 48 с.

References:

1. Badmaiev, S.A. (1999). Psykholohichna korektsiia povedinky shcho vidkhyliaietsia shkoliariv [Psychological correction of students' deviant behavior]. Moscow: Mahistr. (in Russian)
2. Rozhkov, I.V. (ed.) (2001). Vykhovannia vazhkoi dytyny: dity z deviantnoi u povedinkoiu [Raising a difficult baby: Children with deviant behavior]. Moscow: Vlados. (in Russian)
3. Kashchenko, V.P. (2003). Pedahohichna korektsiia vypravlennia nedolikiv kharakteru v ditei i pidlitkiv [Pedagogical correction: Correcting character deficiencies in children and adolescents]. Moscow: Akademiia. (in Russian)
4. Pogorelov, D.N. (2017). Formy i metody psihologicheskogo soprovozhdenija detej s otklonjajushhimsja povedeniem v uslovijah vnedrenija professional'nyh standartov pedagogov [Forms and methods of psychological support for children with deviant behavior in the context of the implementation of professional standards of teachers]. Cheljabinsk : ChIPPKRO. (in Russian)